

Sabiedriskās patiesības: prāts un neprāts, kolektīvās zināšanas un sabiedrības kopība

Atslēgvārdi: veselais saprāts, politika, saliedētība, sabiedrība, patiesība, meli

Tiecoties pēc patiesības vai kulstot melus, zināšanas un nezināšanas robežas nav tikai individuālas izziņas priekšmets, bet ir arī sabiedrības kā veseluma slogs un uzdevums. Lai gan lielākoties tiekšanos pēc zināšanām mēdz raksturot ar prāta darbību, racionalitāti, metodisku uzcītību, ko mentālas piepūles darbā īsteno apņēmīga persona, ne mazāk svarīga ir nereflektētā gudrība, ko mēdz dēvēt par veselo saprātu – kopīgas zināšanas, kopizjūta, veselums kā kopība, kā arī *veselīgais* prāts. Retorikas māksla veselo saprātu iztulko kā “kopības viedokli”, proti, veselais saprāts ir *communis opinio* – tāds viedoklis, kas pastāv kā dažādu nepārbaudāmu aizspriedumu, vērtību un paražu kopums, ko runātājs var pieņemt par patiesu un uz to paļauties savā argumentācijā. Džambatista Viko to izteica kā “spriedums bez refleksijas, kurā dalās katra šķira, visi cilvēki, visa nācija vai visa cilvēku rase”¹. Patlaban par veselo saprātu varētu uzskatīt lielo valodas modeļu mākslīgā intelekta rīkus, kuri apmācībā apguvuši teju visu, ko sarunā visi, – un atbildes sniedz kā visi. Proti, bez pārlietas oriģinalitātes, bet ar pārlicību, ka teiktais būs pareizi, jo, pirmkārt, tas nāk no neskaitāmu cilvēku neskaitāmiem izteikumiem un, otrkārt, tas izklausās it kā būtu pareizi un gudri. Tiesa gan, šādam skatam ir trūkums, ko labi pamanīja

Dekarts, ironizējot, ka acimredzot “veselais saprāts ir vistaisnīgāk sadalītā lieta pasaulē: jo ikviens uzskata, ka ir ar to apgādāts tik labi, ka pat tie, kam visai grūti būt apmierinātiem citādā ziņā, nemēdz vēlēties vairāk veselā saprāta, kā viņiem ir”². Citiem vārdiem, sabiedrības kolektīvās zināšanās pastāv bez prāta, bet saprātīgi, tās veido sabiedrību saturošu vērtību, atziņu, uzskatu, pamata patiesību tīklu.

Ja zinātne, it īpaši dabas zinātne, tiecas apliecināt tīra prāta asumu, metodiski laužoties cauri neziņas brikšņiem,³ zināšanu un patiesības izplūdušā forma visuzskatāmāk ir redzama sabiedriskās dzīves, kopābūšanas veidolā – politikā. Sanākuši kopā pilsētā, sapulcējušies laukumā, ļaudis nodarbojās ar kopīgās dzīves veidošanu, taču tas paver durvis jautājumiem nevis par patiesību pašu par sevi, bet gan par to, kā mums vienoties par patiesību.⁴ Vienkārši sakot, pilsētā patiesība ir politiskas sarunas rezultāts. Tad var pievienoties Mišela Fuko

² Dekarts, R. *Pārruna par metodi*. Rīga: Zvaigzne, 1978, 15. lpp.

³ Attiecībā uz veselo saprātu Dekarts lietoja jēdzienu *bon sens*, proti, tādu prāta spēju, kas ļauj spriest par patieso un aplamo, turklāt tā visiem piemīt vienādā mērā. Dekarts uzskatīja, ka veselais saprāts (*bon sens*) spriedumus izdara, vadoties pēc paraduma, bet tieši tur rodams tā maldīgums. Tā vietā, lai patiesību atsijātu no māņiem, nepieciešama noteikta metode, ar kuru attīrīt prātu no viedokļa sārņiem un loģiskā secīgumā vadīties no vienām drošām zināšanām pie citām.

⁴ Sokrats gan nodarbojās ar būtības meklējumiem, taču algā par to no pilsētniekiem saņēma velnartuka uzlējumu.

¹ Vico, G. *New Science*. 3rd. Translated by David Marsh. London: Penguin Books, 2001, p. 142.

atskārtai, ka patiesība ir radusies šajā pasaulē un tajā arī mīt, un tātad tā nepastāv ārpus varas sadursmēm. Viņš uzsver, ka ikvienai sabiedrībai ir savs “patiesības režīms” un tas nosaka, kas ir patiesss un aplams, kā arī pieņemamās metodes, ar ko nonākt pie patiesības. Šī “ģenerālā politika” veido neapzinātus, bet iedarbīgus noteikumu tīklus, kuri regulē zināšanu diskursu veidu un pieejamību.⁵ 1

Sniedzot piecus patiesības raksturojumus, Fuko norāda uz tās nesaraucamo sajūgtību ar varu, bet vara taču ir sabiedriskās dzīves būtiska izteiksme. Pirmkārt, patiesība ir tieši saistīta ar zinātnisko diskursu un no tā atvasinātajām zinātniskajām institūcijām. Otrkārt, patiesība ir pakļauta ekonomiskam un politiskam pieprasījumam. Treškārt, iekļaujot audzināšanas un informācijas sistēmās, diskursīvi nosacītu patiesību izmanto izplatīšanai un patēriņam. Ceturtkārt, patiesību ražo un pārraida ne tikai ar plaša ziņas līdzekļu starpniecību, bet arī iedzīvina politiski, proti, tādās sabiedriskās institūcijās kā izglītības sistēmā (skolas, universitātes) un varas struktūrās (policija, armija). Visbeidzot, diskursīvi nosacītā patiesība ir arī politisko un sociālo spēku sadursmes, kas izpaužas kā ideoloģiskās cīņas.⁶ Visi pieci uzskaitītie punkti klaji norāda uz to, ka patiesības meklējumi, pat ja individuāli iecerēti, ir nesaraucjami iepinušies visdažādākajos sabiedriskās dzīves tīklos – no varas spēlēm līdz kultūras un valodas robežām. No vienas puses, pastāv patiesības imperatīvs tiekties pēc bezpersoniskas, pārtaiciskas objektivitātes, taču, no otras puses, tā ir nevis vienkārši subjektīva, bet plurāli subjektīva.

Ja politikas lietas ir sakņotas kopīgajā, tad nav jābrīnās, ka noskaidrot patiesību politikā mēdz būt gaužām grūti. Kā domāt par kopīgo, kā saprast sabiedrību vienojošos kopsaucējus, ja tādi vispār pastāv? Citreiz arī nav skaidrs, vai šo grūtību iemesls ir pašas politikas būtība vai tas, ka politiķi prot labi melot. Tāpat arī

1 “Patiesība vai izdomājums”.
Eleanora Fortesku-Brikdeila, 1915

⁵ Fuko, M. *Patiesība, vara, patība*. Rīga: Spektrs, 1995, 29.–30. lpp.

⁶ Turpat, 30. lpp.

nav īsti skaidrs, ko iesākt politikas vērotājiem un zinātniekiem. Piemēra netrūkst jau kopš sendienām, taču puslīdz nesena pagātne, proti, dienas un nedēļas pirms 2022. gada 24. februāra, kad Krievijas Federācija iebruka Ukrainā, piedāvā pēdējos laikos īpaši spilgtu, pārsātinātu un līdz sen neredzētam asumam sakāpinātu bezpatiesības mirkli. Tobrid politikas analītiķi no visām pusēm, nozarēm, pārliecībām nepaguruši izteica “pārliecinošus” argumentus par to, vai Krievija iebruks Ukrainā. Daži teica, ka iebruks, jo Vladimirs Putins baidās; citi teica, ka neiebruks, jo viņš baidās. Un otrādi, darišot to vai šo, jo nebaidās. Vēl citi mēģināja saskatīt Putina mīmikā un žestos kādas nodevīgas pazīmes, turklāt ieraudzīja ar’ – gan tādas, ka iebruks, gan tādas, ka neiebruks. Iebruka, bet nodēvēja par “speciālo militāro operāciju”, nevis karu. Tāda, lūk, ir politika, ar kuru nodarbojas politikas zinātnie, bet zinātnie tiecoties pēc patiesības. Grūti tādai zinātnei.⁷

Vērojot politikas “vērotājus”, drīzāk veidojas aina, ko izsaka nevis saruna racionalitātes rāmjos, bet gan “melna kaste”, kurai apkārt dejo zvēri. Piemērs, kas šo ironisko pesimismu labi raksturo, redzams britu raidsabiedrības BBC dokumentālās filmas “Dienvidslāvijas gals” pēdējā, sestajā, sērijā. Aptuveni sērijas 35. minūtē tālaika sarunu vedējs, augsta līmeņa ASV diplomāts Ričards Holbruks stāsta par robežu zīmēšanu. Dienvidslāviju plosa karš, cilvēki mirst, vecāki apraud kritušos bērnus, pasaule šausmās noskatās, miera sarunas sākušās, bet uz priekšu nevedas. Tā nu vienā brīdī Holbruks aicina Slobodanu Miloševiću uz īpašu telpu, kur ar ASV satelīttehnoloģiju radītām

kartēm var “lidināties” virs konflikta zemēm un meklēt risinājumu konkrētai robežu problēmai: “Mēs to darijām aptuveni līdz diviem nakti, un tikmēr tika patērēts liels daudzums alkohola!” Nākamā epizode nav mazāk divaina: amerikāņu, Bosnijas un serbu delegācijas it kā ir atradušas risinājumu svarīgam strīdam. Visi klātesošie, tostarp ASV valsts sekretārs Vorens Kristofers, rauj ārā pudeles korķi un liksmo par labi padarītu darbu. Te pēkšņi kāds atceras: “Pag, klau, bet horvāti!?” Četros nakti tiek pamodināts Horvātijas delegācijas pārstāvis, ārlietu ministrs, un ataicināts uz pārrunu telpu. Tur viņam parāda karti, bet viņš pasaka: “Nē, nekad!”⁸ Vai šādi tiek meklēta patiesība, lemts par tautu likteņiem, argumentēts par politiskajiem ieguvumiem, kultūru atšķirībām un ekonomiskām izredzēm?

Cits piemērs parāda, ko melnā kaste domā par saviem vērotājiem jeb tiem, kas ir ārpusē. Pieminot 11. septembra teroraktu, Nikolass Rasmusens, izbījis ASV augsta līmeņa valsts pārvaldes darbinieks un drošības un pretterorisma nozares speciālists, raksta: “Viena no manām personīgajām apkaunojošākajām aušībām (*blind spot*) no laika, kad valdības dienestā risināju terorisma jautājumus, ir tas, ka es toreiz nespēju novērtēt, cik daudz zināšanu un pieredzes par problēmu, kurai es pievērsos no iekšienes, pastāv ārpus valsts pārvaldes. Mēs, tie, kas bijām “iekšienē”, tiecāmies uzskatīt vai vismaz izturēties tā, it kā mums būtu piekļuve visprecīzākajai informācijai, un tāpēc mūsu stratēģiskie lēmumi tika pamatoti ar šo zināšanu pārākumu. Tagad, esot ārpus valdības, šāds domāšanas veids labākajā gadījumā šķiet tuvredzīgs, bet sliktākajā – absurds un pašiznīcinošs.”⁹

⁷ Līdzīgu ainu apraksta filosofis Artis Svece rakstā “Eksperti un karš” (satori.lv: <https://satori.lv/article/eksperti-un-kars>): “Nevajadzētu iedomāties, ka ekspertu un vienkāršu mirstīgo sarunas par to, kas šobrīd notiek Ukrainā, ir tikai neveikls mēģinājums prognozēt nākotni. Katrs būtisks notikums rada viņņošanās visā mūsu atmiņu un pasaules izpratnes laukā. Un diskusijas par notikumiem ir daļa no procesa, kurā mēs mēģinām saprast sevi, pasauli, atmiņas, pagātņi, vēsturi.”

⁸ *Death of Yugoslavia*, produced by Norma Percy, BBC, 1995. <https://www.imdb.com/title/tt0283181/>

⁹ Rasmussen, N. Adopting a Whole-of-Society Approach to Terrorism and Counterterrorism. *Just Security*, 2021, September 10. <https://www.justsecurity.org/78177/adopting-a-whole-of-society-approach-to-terrorism-and-counterterrorism/>

Vienkārši sakot, varas uzkurināts epistemoloģiskais narcisms, ko uztur pamatotā apziņā, ka pieejami tādi dati, kas citiem liegti.

Visticamāk, politika un aplamības ir tik cieši saistītas tāpēc, ka politika taču savā būtībā ir kopdzīves forma. Tādā gadījumā politiķi nemelo vairāk kā blēdīgi tirgoņi. Atšķirība ir tā, ka politikā meliem ir citi mērogi, kuri izpaužas varas attiecībās. Politika kā rūpes (cīņa) par varu ir abpusgriezīga. No vienas puses, tā gluži vienkārši ir sabiedriskā lemšana, pilsoņu līdzdarbošanās, risinot kopdzīves jautājumus. Taču, no otras puses, vara, kad tā nonāk konkrētu personu rokās, ir arī varēšana – spēja uzspiest ne tikai virspusēju kopdzīves reglamentu, bet arī tā pamatojumu, kas, savukārt, ir visciešākajā mērā saistīts ar to, kas tiek atzīts par patiesību. Ne bez iemesla Fuko ir vērsis uzmanību uz apsvērumu, ka patiesība ir diskursīva (to nosaka “reglamentēti paņēmieni” dažādās sabiedriskās dzīves izpausmēs no ekonomikas līdz politikai) un tā ir “cirkulāri saistīta ar varas sistēmām”. Īsi sakot, vara patiesību gan veido, gan atražo.¹⁰ Pat vairāk, ja var ticēt Frīdriham Ničem, patiesība un vara ir vien metaforas ar aizmirstu izcelsmes vēsturi, bet tas savukārt nozīmē patiesības apvērsumu, proti, maldināšanu, kas politikas kontekstā kļūst institucionalizēta.¹¹

Arī melu apzināšana ir noderīga nodarbe, tomēr meli ir tik dažādi: baltie meli, cēlie meli, melšana un muldēšana, izlikšanās, propaganda utt. Var tikai piekrist Ludviga Vitgenšteina novērojumam, ka melošana ir valodas spēle, kas jāapgūst gluži tāpat kā citas. Melošana nav vienkārši aplama valodas lietošana, tā ir ļoti konkrēta un precīza runas forma.¹² 2 Pat vairāk, dažkārt tiek uzmanīgi argumentēts,

2 “Neziņa un Merkūrijs: tikumības un netikumības alegorija”. Andrea Zoans, pēc Andrea Manteņa, 15. gs.

¹⁰ Fuko, M., 31. lpp.

¹¹ Peters, M. A. *The History and Practice of Lying in Public Life*. In: M. A. Peters, S. Rider, M. Hyvönen, T. Besley (eds). *Post-Truth, Fake News: Viral Modernity & Higher Education*. Singapore: Springer, 2018.

¹² Vitgenšteins, L. *Filosofiskie pētījumi*. Tulk. J. Taurens. Rīga: Minerva, 1997, 94. lpp.

ka maldināšana jeb “cēli meli” ir nepieciešami sabiedrības labas pastāvēšanas labad. Izvēršot Platonam piedēvēto pārliecību par maldināšanas nepieciešamību, Leo Štrauss brīdināja, ka demokrātija ir naivi ideālistiska un tāpēc vara jāuzņemas apgaismotajai elitei.¹³ Līdz ar to politika kā nodarbe, ko praktizē gudrākie no gudrākajiem, iekļauj pieļāvumu, ka meli var būt morāli attaisnojami.

Atsaukšanās uz reālpolitiku jeb skarbo politiskās dzīves īstenību ir vēl viena maldināšanas attaisnojumu forma, kas piesauc pienākumu rūpēties par kopīgo labumu. Turpinot Nikolo Makjavelli domu gājienus, šis arguments valsts lietu sarežģītību redz kā visaugstākā mēroga draudus, kuru novēršanai vajadzīga maldināšana, lai tādējādi aizstāvētu valsts kā veseluma intereses. Tādā gadījumā runa pat vairs nav par meliem, cēliem vai necēliem, bet gan par pašuzpurēšanos, lai ar jebkādiem līdzekļiem glābtu neaizsargātos.

Nedz cēli meli, nedz reālpolitikas piesaukšana neattaisno pašus melus, bet gan paskaidro to nepieciešamību un pieļāvumu, gluži kā tiesības uz paš aizsardzību, ko it kā pamato pati demokrātijas būtība, proti, viedokļu daudzveidība un nepastāvība, kā arī politikas estetizācija. Atšķirībā no visām tām nozarēm, kas tiecas abstrahēties, politiskā runa vienmēr ir dramatizēta retoriska performance un ar to vien ir vismaz nedaudz maldinoša.¹⁴

Ja meli un patiesības sabiedriskošana piemīt politikai kā neatņemama kopdzīves prakse, var pašaubīties par politikas zinātnes iespējamību. Klausoties politologu komentārus, kad tie kalkulē starpvalstu attiecības un cenšas izprast racionālos, sociālekonomiskos, varas ietekmes pārdales u. tml. lēmumus, tomēr jau atkal un

atkal jāatgriežas pie melnās kastes līdzības. To saprast palīdzēs Aristotelis (kuru Dekarts, metodiskumu piesaucis, mīdija kājām), kurš “Rētorikā” izdala trīs pārliecinošas runas sastāvdaļas: *ethos*, kas skar runātāja uzticamību, demonstrējot kompetenci, godīgumu un labvēlību; *pathos*, kas ir auditorijas pārliecināšana, iekvēlinot jūtas kā baiļu vai lepnuma izjūtu; *logos*, kas skata faktus, informāciju un loģiskos argumentus, prāta darbu.¹⁵ Tomēr tā vien šķiet, ka modernās politoloģijas problēma ir tāda, ka tā politikā meklē *logosu*, lai gan realitātē politika visupirms ir *ethos* un *pathos*. Pat pārliecinoši dati nereti ir pārliecinoši nevis precizitātes, bet gan iespaidīguma dēļ – noteiktās situācijās normācoša precizitāte var kļūt aizkustinoša.

Politikas zinātnes problēma lielā mērā ir tā pati, kas skar visas sociālās un humanitārās zinātnes jau vismaz kopš 19. gadsimta un varētu būt dēvējama par šo zinātņu izšķirošo “traģēdiju” 20. gadsimta gaitā. ³ Proti, tās gribētu būt īstas zinātnes – tās nevēlas būt *tikai* poēzija. Arī politikas zinātnē ir spiesta meklēt savu pamatojumu, un šķiet, ka to ir saskatījusi instrumentālā, funkcionālā racionālistiskā. Tai vajag datus, tai vajag metodes. Un tātad ir jāveic redukcija – uz ekonomiku, uz ražošanas apmēriem, IKP svārstībām, uz tanku un šautenņu skaitu, uz klimata piesārņošanas kvotām.

Tomēr grūti būs ar politiku, ja to skatīs kā racionālu lēmumu pieņemšanu, savukārt neracionālos lēmumus uztvers kā anomālijas nepielūdzamajā rietumnieciskajā plūdmā. Makjavelli rakstīja, ka “mūs laiku pieredze rāda, ka taisni tie valdnieki veikuši lielas lietas, kas maz ņēmuši vērā doto vārdu un ar viltu pratuši sagrozīt ļaudīm galvu”.¹⁶ Acīmredzot iespāids par melošanu kā politikas neatņemamu sastāvdaļu ir radies ne bez iemesla. Taču kas gan politikā ir tāds īpašs, kas maldināšanai

¹³ Xenos, N. Leo Strauss and the Rhetoric of the War on Terror. *Logos: A Journal of Modern Society and Culture*, 2004, Spring, 3 (2), pp. 1–19.

¹⁴ Robinson, P., Miller, D., Herring, E., Bakir, V. Lying and Deception in Politics. In: J. Meibauer (ed.). *The Oxford Handbook of Lying*. Oxford University Press, 2019.

¹⁵ Aristotelis. *Runas māksla – rētorika*. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2023.

¹⁶ Makjavelli, N. *Valdnieks*. Tulk. V. Strēlerte. Rīga: Tapals, 2007, 79. lpp.

ļauj uzplaukt, neskatoties uz centieniem to apkarot? Jautājums vairāk ir par to, kāpēc melo arī “labie” politiķi un “labās” valstis?

Visnotaļ labu atbildi piedāvā Hanna Ārente, atgādinot par filosofisko ideju, ka patiesība ir nevis dota vai apslēpta, bet gan cilvēka prāta radīta. Līdz ar to ir izveidojies divu patiesības veidu nošķirums. Viens veids ir matemātiskās, zinātniskās un filosofiskās patiesības jeb racionālās patiesības.¹⁷ Šīs patiesības ir galarezultāts prāta darbībām, kuras noritējušas vientulībā un, Ārentes vārdiem runājot, ir nepolitiskas. Līdzīgi kā matemātika vai Imanuela Kanta kategoriskais imperatīvs, šīs patiesības ir individuāla, nevis sabiedriska prāta darbību sasniegums. Taisnības labad, Ārente piekrīt Tomasa Hobsa bažām, ka arī “liniju un formu mācības” ātri vien kļūtu par varas noziegumu upuriem, tiklīdz nonāktu pretrunā varas ļaužu interesēm.¹⁸ Arī racionālas patiesības var kļūt politiski nozīmīgas.

Otrs patiesības veids ir faktuālās patiesības, kas ir cilvēku kopdzīves un kopdarbības rezultāts un tādējādi veido politiskās dzīves pamatu. Atšķirībā no racionālajām patiesībām, kas ir pārtaiciskas un orientētas uz nākotni, faktuālās patiesības attiecas uz “faktiem” – uz to, kas jau ir noticis vai notiek tagad, uz pagātņi un tagadņi. Ja racionālais pēc savas būtības ir pārtaicisks (principā tas nedrīkst būt citāds), tad faktuālais, lai gan izvēršies vienā veidā, tomēr, principā, varēja būt citādi. Līdz ar to melošana nav vairs tik skaidra, jo var atsaukties uz iespējamu alternatīvu realitāti. Varēja gadīties, ka Beļģija iebruka Vācijā,

3 “Zinātne”. No Čezāres Ripas “Ikonoloģijas” 1758. gada Herteļa izdevuma

¹⁷ Ārente, H. Patiesība un politika (Fragments no grāmatas “Starp pagātņi un nākotņi”). Tulk. S. Rutmane. *Kentaurs XXI*, 2004, Nr. 35, 61.–62. lpp.

¹⁸ Hobbes, T. *Leviathan*. Oxford University Press, 1988, pp. 69–70.

bet 2 plus 2 ir un paliek 4.¹⁹ Nereti melot ir viegli, jo patiesība ir trausla, un tieši tas mudiņa melot. Covid-19 izraisīto krīzi vakcinācijas pretinieku skatījumā, iespējams, var skaidrot no tieši šī skatpunkta. Meli, sazvērestības, maldi nenonāk konfliktā ar saprātu, jo lietas nūdien varētu būt bijušas dažādas, arī tādas, kā apgalvo melis. Pat vairāk, bieži vien meli rādās iespējamāki un ticamāki, pieņemamāki nekā realitāte, jo melis zina, ko klausītāji vēlas sadzirdēt un tāpēc var savus melus darināt pēc mēra.²⁰

Kā raksta Ārente, nevis prātā aprēķinātā, bet tieši faktiskā pasaule ir tā, ko var mainīt, un, ja domājam konsekventi, tas arī ir politiku uzdevums. Sabiedrisko dzīvi, bez šaubām, ievirza pagātne, tomēr tā, kamēr vien dzīva, ir pavērsta uz nākotni, kuras vēl nav, bet par kuru jālemj, turklāt kopīgi. Savukārt, kur kopīgas padarīšanas un nākotne, tur darišana ir nevis ar patiesību, bet gan ar plāniem un iecerēm. Tieši tāpēc politika nav gluži vienkārši meli, nē, tā ir atteikšanās pieņemt pasauli tādu, kāda tā ir, un pūliņi to padarīt citādu. Te parādās politikas būtība, proti, iesākt ko jaunu un mainīt jau esošo.

Vēsturnieks un filosofs Martins Džejs atgādina, ka ļaudis šajā pasaulē uz lietām raugās no dažādiem, atšķirīgiem un konfliktējošiem skatpunktiem, un tieši te izpaužas politikas būtība. Politiku raksturo pretrunīgu viedokļu un interešu sadursmes. Politika ne tikai nevar meklēt racionālas patiesības, bet tai arī nevajag to darīt. Gluži pretēji: lai tā sekmīgi darbotos, tai jāaptver un sevī jāietver viedokļu dažādība. Pretēji racionālajam, kas tiecas izzināt mūžīgo, politikai jānodarbojas ar laicisko – ar visu to,

kas nemitīgi mainās, kam nevar lāgā uzticēties, ko caurstrāvo jūtas un sapņi. Ārentes ieskatā, patiesība ir singulāra, bet politika – plurāla; patiesība ir monologs klusumā, savukārt politika ir saruna ar visām no tā izrietošajām sekām, tostarp samierināšanos ar izlīgumiem. Kā paskaidro Džejs, tiklīdz mēs apjēgsim politikas iekšējo pretrunīgumu, sapratīsim, ka politikas būtība ir nevis dialektika, bet gan sofistika.²¹

Katrai idejai ir sekas, un melošanai politikā, pat ja pieņemamai, ir bīstamas tendences. Viena no tām ir politikas estetizācija un teatralizācija, jo tā veicina nedomāšanu, kas ir taisns ceļš uz totalitārismu. Bezkaunīgai varai nevajag pārliecinātus sekotājus, gluži otrādi, tā grib uzticīgus pakalpiņus. Taču ir arī savi draudi, ja no melošanas pavisam atkāpjas, jo otrpus lielajiem meliem ir lielā patiesība – vienveidīga un neapšaubāma. Tā ir patiesība, kas tiecas aplūsināt visus, kuri tai nepiekrīt. Citiem vārdiem, karš pret meliem ir ceļš arī pie vienas patiesības totalitārisma. To var vēlēt, bet jāreķinās, ka tai ir sava cena, gluži tāpat kā plurālajai patiesībai.

Ja reiz patiesība ir gan vienveidīga, gan daudzveidīga, ja reiz tā spēj būt prātīga arī bez tīrā prāta atbalsta, tad tās izpratne jāmeklē sabiedrību saturošu vērtību, atziņu, uzskatu, pamatpatiesību tīklā, ko var dēvēt arī par veselo saprātu. Citiem vārdiem, patiesības un melu jautājums savijas ar sabiedrības kopābūšanas tematu. Imanuela Kanta izpratnē *sensus communis* – veselais saprāts kā pamata patiesību tīklojums – izteic kopīgo jēgu, kas dod iespēju estētisko gaumi paplašināt par kultivētām sabiedriskām attiecībām. Kants parāda gaumes un moralitātes jomu kā tādu, kas izveido komunikatīvu dzīvesformu bez abstraktas prāta idejas palīdzības. Kanta *sensus communis*, atšķirībā no antikajiem avotiem, piemīt apgaismojoši evolucionāra ievirze. Lai realizētu spriestspēju un veidotu “savstarpējo izturēšanos”, nepieciešamas trīs maksimas, proti, domāt patstāvīgi;

¹⁹ Schudson, M. Belgium Invades Germany: Can Facts Survive Politics?. In: *Journalism and Truth in an Age of Social Media*. Edited by J. E. Katz and K. K. Mays. Oxford University Press, 2019. Sk. arī: Kūlis, M. *Finis veritatis? Par patiesību un meliem*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2021.

²⁰ Arendt, H. Lying in Politics: Reflections on The Pentagon Papers. *The New York Review of Books*, 1971, November 18.

²¹ Jay, M. *The Virtues of Mendacity: On Lying in Politics*. University of Virginia Press, 2010, p. 106.

domāt, noliekot sevi jebkura cilvēka vietā; vienmēr domāt saskaņā ar sevi pašu.²²

Kanta ideāls ir ambiciozs, kamēr sabiedrības kopābūšanas intensitātes temats ir neideāls, proti, to caurauž atsauces uz faktisko, aizgājušo vai tagadnīgo, bet nākotne nav racionāli aprēķināta – tā ir tikai iecerēta. Tad jāatgriežas pie kontrappagaismības, visupirms Viko, iebildumiem, kas kopīgo meklē nevis tīrajā prātā, bet kolektīvajā jēgā. Proti, formula “bez prāta, bet saprātīgi” nozīmē paļaušanos uz vismaz kaut kādu sabiedrības saliedētības (sociālās kohēzijas) pozitīvu intensitāti, kas ietver tādus aspektus kā piederība, savstarpējā uzticēšanās un atbalsta izjūta.

Mūsdienu sabiedrības analizē nevar ignorēt Emīla Dirkeima vērojumus par kopīgu vērtību, normu un institūciju transformāciju un sociālās kārtības uzturēšanas mehānismu pārmaiņām. Viņš nošķīra mehānisko un organisko solidaritāti, kas sakrīt ar pāreju no tradicionālās uz moderno sabiedrību.²³ Organiskā solidaritāte ir sabiedrības locekļu atkarība citam no cita, kas rodas no darba dalīšanas, savukārt mehāniskā solidaritāte, kas raksturīga vienkāršākām sabiedrībām, atbalstu rod kopīgās vērtībās un praksēs. Vienlaikus mūsdienu sabiedrībām arvien asāk jāsaduras ar globalizācijas, migrācijas, ekonomiskās nevienlīdzības un kultūras daudzveidības radītajiem izaicinājumiem. Līdz ar to arī attiecības starp patiesību un sabiedrības vienotību kļūst arvien sarežģītākas. Racionālais top arvien nesaprotamāks, bet faktiskais arvien fragmentētāks, savukārt kopīgais arvien dažādāks. Kopīgi uzskati var vienot cilvēkus, taču tie var arī šķelt.

Izsakoties vienkārši, patiesības, melu un sabiedrības kopābūšanas spēle izvēršas kā kopīgs stāstījums vai arī – kā šāda stāsta trūkums.

²² Kants, I. *Spriestspējas kritika*. Rīga: Zinātne, 2000, 109.–110. lpp.

²³ Thijssen, P. From mechanical to organic solidarity, and back: With Honneth beyond Durkheim. *European Journal of Social Theory*, 2012, 15 (4), pp. 454–470.

Politiskās dzīves organizēšanā tātad uzvirto jautājumi par sabiedrības kopābūšanu, proti, tās saliedēšanu, kas modernā sabiedrībā lielākoties ir t. s. problēmrisināšanas vai racionālās instrumentalitātes kompetencē. Nav jau aplami teikts, ka uzticība un ticamība nozīmē tikai to, ka patiesības respektēšana valsts pārvaldē un plašsaziņas līdzekļos vairo iedzīvotāju uzticēšanos, mazinot lieku skepticismu, un tādējādi stiprina saliedētību. Tiek uzskatīts, ka atklāts un godīgs dialogs, kura pamatā ir kopīga cieņa pret patiesību un izziņas precizitāti, veicina savstarpēju sapratni, empātiju un cieņu pret dažādām perspektīvām. Konflikta risināšanā patiesības atzišana veicina vēsturisko aizvainojumu un sociālo netaisnību pārvarēšanu. Tiek argumentēts, ka patiesība palielina noturību pret manipulācijām. Kritiskās domāšanas prasme un t. s. medijpratības stiprināšana sekmē indivīdu spējas atšķirt patiesību no meliem un tādējādi mazīna neaizsargātību pret manipulācijām. Īpaši modernās un progresīvās sabiedrībās tiek likts uzsvars uz argumentu, ka pārredzama un atklāta, proti, patiesību padoša saziņa pārvaldības un politikas veidošanas procesos veicina iekļaušanu un atbildību, veidojot kolektīvās atbildības un līdzdalības izjūtu.

4 Patiesību apliecinoša un ētiski laba vadība rāda pozitīvu piemēru un iedvesmo iedzīvotāju uzticību un sadarbību, veicinot saliedētu un noturīgu sociālo struktūru. Kultūras, reliģiskās un ideoloģiskās daudzveidības bagātības, kā arī dzīves pieredzes atzišana un respektēšana plurālistiskās sabiedrībās veicina sabiedrības saliedētību.

Augstāk uzskaitītās atziņas nebūt nav aplamas, tomēr tās ir uzlādētas ar specifisku filozofisku un politiski ideoloģisku mērķtiecību, kas, izsakoties līdzībās, ved pie vienas patiesības kristāla pils augstumos, bet neapzinās, ka aiz sevis atstāj sadragātas lauskas, turklāt tādas, kas katra nedaudz atspoguļo *dievišķās* patiesības zaigojumu. Proti, patiesības izziņa ir zinātniska un metodiska, tās priekšmetam vienmēr jābūt ierobežotam, bet rezultātam – pārbaudāmam. Bez šaubām, šāda pieeja spēj būt efektīva. Tomēr ne mazāk svarīgs ir sabiedrisko

4 "Muļķīgā Pasaule dod priekšroku laicīgajiem labumiem" sērijā "Aplami uzskati iznīcina pasauli". Kornherts, pēc Hendrika Golcija, ap 1575–1581

Muļķīgajai Pasaulei uz acīm Aplama Uzskata brilles, un tā atdod savu sirdi Meliem (ēna), kas tuvojas ar pasaulīgiem labumiem pilnu maisu: bagātību, nesātību, iekāri un varu. Muļķīgā Pasaule neapzinās, ka ar vienu kāju jau stāv kapā, bet ar otru balstās uz smilšu pulksteņa (cilvēka eksistences īslaicīgums). Patiesība mēģina glābt, taču veltīgi.

zināšanu aspekts, kura pamatojums šķietami it visā ir pretējs objektivitātei. Sabiedriskās patiesības atkāpjas no prāta, lai viedumu smeltos kolektīvajā bezapziņā, taču tās funkcionēšana ir cieši sajūgta ar sabiedrības kopābūšanas spēka un kopīgo vērtību apziņu. Paturpinot Viko sniegto veselā saprāta definējumu, lai ikvienam būtu ar ko dalīties, vajag gan kaut ko kopīgu, gan sajūtu, ka blakus ir kāds, ar ko dalīties.

Vēl joprojām paliek jautājums, kas ir veselā saprāta *saturs*, proti, kur tieši sabiedrības (kas taču ir vairāk teorētiska abstrakcija, nevis indivīdu summa) kopābūšana un kopīgās zināšanas iemājo? Atbildi var meklēt, atgriežoties pie patiesības temata, proti, pie atziņas, ka jebkura patiesība ir jēdzienu produkts, bet ikkatrs jēdziens ir daļa no plūstoša vēsturiskuma. Valodiskums un veselais saprāts nav viens un tas pats – valodiskums ir saprašanas nosacījums hermeneitiskajā filozofijā, kas apliecina saprašanas jēdzieniskumu. Filozofiskā hermeneitika izvērsa valodiskuma tematu un to padarīja par tradīcijas mājvietu. Te ir ejams tikai īss solis līdz atziņai, ka valodiskumā mītošie saprašanas nosacījumi ir tas pats, uz ko atsaucās grieķu retors, kad teica uzrunu publikai un zināja, ko tā uzskata par labu un patiesu, proti, veselais saprāts. Tie ir tie paši nosacījumi, kurus cienot un apzinot Viko centās veidot savus "Jaunās zinātnes" vēsturiskos pētījumus. Kas ir tas, ko Viko apraksta kā nereflektētu spriedumu, kurā dalās katra šķira, tauta un nācija? Tā vien šķiet, ka runa ir par to pašu, ko apraksta hermeneitika, – par tradējumu, par aizspriedumiem un horizontiem.

Viens no svarīgākajiem veselā saprāta raksturojumiem ir tāds, ka patiesība un zināšanas mīt nezināmajā, bet patiesības kritērijs ir pārbaude attiecībā pret kolektīvo viedokli. Tas nozīmē, ka patiesība jau ir zināma vēl pirms sprieduma. Šis nosacījums – būt pirms sprieduma – ir elements, kas veselā saprāta ideju satuvina ar hermeneitikas atziņu par fundamentālu valodiskumu. Citiem vārdiem, valoda ir patiesības māja, bet šī māja ir veselais saprāts. Tas nenozīmē, ka patiesība zinātnē, izkopta prāta darbs, nav patiesa – gluži otrādi,

tā ir auglīga un nopietna nodarbe, taču tā norisinās aiz augstiem mūriem. Prāts un neprāts, šie it kā mūžīgie pretinieki, tomēr ir no vienas sugas. Sabiedriskās patiesības, pat ja viedokli pamatotas, tomēr nav tikai māņi, jo tām ir sava, konkrēta funkcija. Varbūt pat tēzi var apgriezt kājām gaisā: nevis patiesība piesārņojas ar viedokli, nevis pārliecības kļūst par patiesībām, bet gan otrādi – vispirms ir sabiedriskās

patiesības, neprāta pārliecības, un tikai tad pa virsu kā papildinājums smagas piepūles gaitā izkoptas patiesības.

Raksts tapis projektā “Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnaģiju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)” (Nr. VPP-KM-SPASA-2023/1-0002).

Avoti un literatūra

- Aristotelis. *Runas māksla – rētorika*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2023.
- Arendt, H. Lying in Politics: Reflections on The Pentagon Papers. *The New York Review of Books*, 1971, November 18.
- Ārente, H. Patiesība un politika (Fragments no grāmatas Starp pagātni un nākotni). *Kentaurs XXI*, 2004, Nr. 35.
- Dekarts, R. *Pārruna par metodi*. Rīga: Zvaigzne, 1978.
- Fuko, M. *Patiesība, vara, patība*. Rīga: Spektrs, 1995.
- Hobbes, T. *Leviathan*. Oxford University Press, 1988.
- Jay, M. *The Virtues of Mendacity: On Lying in Politics*. University of Virginia Press, 2010.
- Kants, I. *Spriestspējas kritika*. Rīga: Zinātne, 2000.
- Kūlis, M. *Finis veritatis? Par patiesību un meliem*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2021.
- Makjavelli, N. *Valdnieks*. Tulk. V. Strēlerte. Rīga: Tapals, 2007.
- Percy, Norma (Producer). *Death of Yugoslavia*. BBC, 1995. Pieejams: <https://www.imdb.com/title/tt0283181/> [skatīts 25.09.2024.].
- Peters, M. A., Rider, S., Hyvönen, M., and Besley, T. (eds). *Post-Truth, Fake News: Viral Modernity & Higher Education*. Singapore: Springer, 2018.
- Rasmussen, N. Adopting a Whole-of-Society Approach to Terrorism and Counterterrorism. *Just Security*, 2021, September 10. Pieejams: <https://www.justsecurity.org/78177/adopting-a-whole-of-society-approach-to-terrorism-and-counterterrorism/> [skatīts 25.09.2024.].
- Robinson, P.; Miller, D.; Herring, E.; Bakir, V. *Lying and Deception in Politics*. In: J. Meibauer (ed.). *The Oxford Handbook of Lying*. Oxford University Press, 2019.
- Schudson, M. Belgium Invades Germany: Can Facts Survive Politics? In: *Journalism and Truth in an Age of Social Media*. Edited by J. E. Katz and K. K. Mays. Oxford University Press, 2019.
- Svece, A. Eksperti un karš. *Satori*, 31.01.2022. Pieejams: <https://satori.lv/article/eksperti-un-kars> [skatīts 25.09.2024.].
- Thijssen, P. From mechanical to organic solidarity, and back: With Honneth beyond Durkheim. *European Journal of Social Theory*, 2012, Nr. 15 (4).
- Vico, G. *New Science*. Translated by D. Marsh. London: Penguin Books, 2001.
- Vitgenšteins, L. *Filosoģiskie pētījumi*. Tulk. J. Taurens. Rīga: Minerva, 1997.
- Xenos, N. Leo Strauss and the Rhetoric of the War on Terror. *Logos: A Journal of Modern Society and Culture*, 2004, Spring, Nr. 3 (2).